

УДК 342.9

МАРТИНЮК О.А.

СПЕЦИФІКА ОРГАНІЗАЦІЇ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ ІЗ НОТАРІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ АНГЛОСАКСОНСЬКОГО ТА ЛАТИНСЬКОГО ТИПІВ

Аналізується зарубіжний досвід нормативно-правового регулювання та практичної реалізації функції державного контролю за нотаріальною діяльністю в країнах із різними типами нотаріальних систем, визначаються їх специфічні риси, а також оцінюються перспективи імплементації позитивного зарубіжного досвіду в національну правову систему.

Ключові слова: англо-американська система нотаріату, державний контроль за нотаріальною діяльністю, корпоративний контроль за нотаріальною діяльністю, латинська система нотаріату, Міжнародний союз латинського нотаріату, нотаріальна система, нотаріальні послуги, нотаріат, професійне самоврядування нотаріусів, тип нотаріальних систем.

Анализируется зарубежный опыт нормативно-правового регулирования и практической реализации функции государственного контроля над нотариальной деятельностью в странах с различными типами нотариальных систем, определяются их специфические особенности, а также оцениваются перспективы имплементации позитивного зарубежного опыта в национальную правовую систему.

Ключевые слова: англо-американская система нотариата, государственный контроль над нотариальной деятельностью, корпоративный контроль за нотариальной деятельностью, латинская система нотариата, Международный союз латинского нотариата, нотариальная система, нотариальные услуги, нотариат, профессиональное самоуправление нотариусов, тип нотариальных систем.

The foreign experience of the regulatory legal regulation and practical implementation of the state control over notarial activity in countries with different types of notarial systems is analyzed, their specific features are determined, and the prospects for implementing positive foreign experience in the national legal system are assessed.

Key words: Anglo-American notary system, state control over notarial activity, corporate notarial control, Latin notary system, International notary union, notarial system, notarial services, notary, professional notary public administration, type of notarial systems.

Вступ. У більшості розвинених демократичних країн інститут нотаріату посідає одне з провідних місць у системі правових інститутів, а отже, його належному нормативно-правовому регулюванню приділяється особлива увага. Україна, стратегічним напрямом розвитку якої є курс на інтеграцію в Європейське Співтовариство та повноцінне входження в європейську правову систему, має вживати всіх можливих заходів щодо поглиблення міжнародного співробітництва, уніфікації національного законодавства з міжнародним у різних сферах, у тому числі у сфері здійснення нотаріальної діяльності. Розвиток вітчизняного інституту нотаріату не може відбуватись ізольовано та має відповідати загальним тенденціям розвитку державного регулювання європейської нотаріальної системи. Кінцевою метою цього процесу має стати не лише повноцінне входження України до міжнародної нотаріальної спільноти, зміцнення системи охорони та захисту прав громадян нотаріусами, підвищення престижу нотаріальної професії, а й удосконалення організаційного механізму реалізації державного контролю у сфері здійснення нотаріальної діяльності.

© МАРТИНЮК О.А. – здобувач кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін (Інститут права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»)

Постановка завдання. Таким чином, аналіз зарубіжного досвіду нормативно-правового регулювання та практичної реалізації функції державного контролю за нотаріальною діяльністю є необхідною умовою правової інтеграції як процесу об'єднання та взаємного пристосування національної і європейської правових систем із метою їх гармонізації й уніфікації. Крім того, вивчення позитивних і негативних аспектів реалізації контрольних механізмів в інших країнах є актуальним та важливим в умовах побудови в Україні власної моделі нотаріату й утілення в ній базових принципів латинського нотаріату.

Результати дослідження. Аналізуючи концептуальні засади організації нотаріальної діяльності в зарубіжних країнах, науковці виділяють, як правило, два типи нотаріальних систем: англосаксонський (common law) та латинський (civil law) [1, с. 29; 2, с. 128; 3, с. 43; 4, с. 117; 5, с. 62; 6, с. 162]. В основі віднесення нотаріальної системи окремо взятої країни до одного з вищезазначених типів лежать декілька критеріїв: і метод їх правового врегулювання, і роль нотаріату в забезпеченні прав громадян. Водночас однією з принципових відмінностей є специфіка організаційно-правового механізму здійснення державного контролю за нотаріальною діяльністю, що має особливе значення в аспекті нашого дослідження.

Варто зауважити, що виокремлення лише двох типів нотаріальних систем – англо-американської та латинської, – незважаючи на значну популярність, підтримують далеко не всі правники. Так, наприклад, І.А. Гамаль наголошує на існуванні трьох моделей нотаріату сучасного типу [7, с. 412], водночас розкриваючи лише дві з них. Дехто говорить про існування так званого перехідного типу, до якого відносяться країни, що взяли курс на формування латинської системи нотаріату, однак ще не впровадили всі принципи його організації (наприклад, Україна) [2, с. 152]. На нашу думку, виділяти країни «перехідного» типу в окрему систему недоцільно, оскільки їх аналіз поза межами системи латинського нотаріату неможливий.

Пропонуємо більш детально зупинитись на дослідженні англосаксонського та латинського типів нотаріальних систем, основну увагу при цьому приділивши специфіці реалізації механізму контролю за нотаріальною діяльністю.

До **англосаксонського типу** нотаріальних систем відносяться нотаріальні системи таких країн, як США, Великобританія, Австралія, Кіпр, Індія, Сінгапур, Малайзія, Канада та інші. Деякі науковці в межах цього типу окремо виділяють ще декілька підтипів. Так, наприклад, В.М. Черниш наголошує на існуванні англо-американського та радянського (державного) підтипів [5, с. 63], а Г.Ю. Гулевська окремо виділяє країни, у яких ця система співіснує паралельно з іншими юридичними системами (Аргентина, Бахрейн, Бруней, провінція Квебек (Канада), Єгипет, Куба, Ізраїль, Данія, Фінляндія тощо) [2, с. 128].

Характерною рисою нотаріальних систем англосаксонського типу є суміщення діяльності нотаріуса з діяльністю адвоката. Інколи функції нотаріусів виконують особи, які навіть не мають юридичної освіти [7, с. 3]. Відтак говорити про наявність жорсткої системи контролю за допуском до професії нотаріуса в таких країнах не можна.

Компетенція нотаріуса є порівняно незначною та зводиться, як правило, до посвідчення документів, підтвердження автентичності підписів і правильності перекладу, складання довіреностей та документів для використання за кордоном [3, с. 4; 8, с. 14; 9, с. 129]. При цьому навіть посвідчений нотаріусом документ не має повної доказової сили та потребує перевірки фактів, викладених в угоді. Він із легкістю може бути спростований показаннями свідків. Таким чином, нотаріальне посвідчення будь-яких угод базується на презумпції судового розгляду, що є основною причиною виникнення правових спорів, кількість яких варіюється в межах 25–30% укладених угод порівняно з 5% в країнах **латинського типу** [10, с. 20].

Отже, у країнах англосаксонського типу нотаріальних систем роль нотаріусів у забезпеченні правимірності та врівноваженості цивільно-правових угод і в досудовому вирішенні правових конфліктів є незначною. Відповідно, недостатньо розвиненою є також функція державного контролю за нотаріальною діяльністю, хоча повністю заперечувати її існування не варто.

Визнаючи такі переваги англосаксонського типу нотаріальних систем, як швидкість, оперативність, доступність тощо, останнім часом дедалі більше країн тяжіють до впровадження системи латинського типу нотаріату. Сьогодні ця система набула поширення практично в усіх західноєвропейських країнах (Австрія, Бельгія, Греція, Голландія, Італія, Іспанія, Люксембург, Німеччина, Франція, Португалія, Швейцарська Конфедерація), у Латинській Америці, Японії, а віднедавна – у Китаї, деяких країнах Східної Європи та Африки (загалом понад 80 країн). Усі ці країни входять до Міжнародного союзу латинського нотаріату – міжнародної неурядової організації, створеної з метою координації та розвитку нотаріальної діяльності в усьому світі [11, с. 253].

«Латинський нотаріат» – це узагальнений термін, синонімом якого є «вільний нотаріат», тобто «нотаріат, здійснюваний у формі вільної професії». Прикметник «латинський» при цьому обрано не випадково. Він вказує на зв'язок із римським правом, у якому документу відводиться особлива роль, зокрема, як доказу в справі. Шляхом нотаріального посвідчення документів підтверджується достовірність вчинюваних юридичних дій і фіксуються істотні юридичні умови укладення різних правочинів. Таким чином, документи, складені чи засвідчені нотаріусом, набувають повної юридичної сили «публічних документів», не вимагають додаткового підтвердження та можуть бути оскаржені лише в суді [2, с. 143]. Відтак кількість спорів, що розглядаються судами, є меншою, ніж у країнах англосаксонського типу. Зменшуються також навантаження на судову систему, витрати учасників правовідносин на розгляд справ у суді, витрати держави на функціонування системи гарантованої правової допомоги.

Отже, нотаріат у країнах латинського типу є вагомим публічним інститутом та одним із найбільш ефективних превентивних механізмів захисту прав і законних інтересів учасників цивільно-правових відносин, а також попередження судових спорів.

На жаль, обмежений обсяг статті не дає нам змогу більш детально зупинитись на аналізі завдань, функцій і компетенції нотаріусів, тим більше, що це виходить за межі визначеного нами предмета дослідження. Тому пропонуємо більш детально розглянути лише специфіку адміністративно-правового механізму державного контролю за нотаріальною діяльністю в країнах із латинським типом нотаріальних систем.

Як правило, у країнах латинського типу нотаріус здійснює свої функції в межах вільної юридичної професії, виступає як незалежний представник держави та не входить до державного апарату (за винятком Португалії, Куби, більшої частини Швейцарії, деяких земель Німеччини, де нотаріуси є державними службовцями). Водночас публічний характер нотаріальної діяльності передбачає, що свої повноваження нотаріус отримує від держави, яка делегує йому право посвідчувати документи з метою надання їм публічної сили й доказовості. При цьому нотаріус несе персональну відповідальність за вчинення нотаріальних дій і якість наданих послуг, а також може бути притягнутий до відповідальності за заподіяну ним шкоду.

Викладені особливості адміністративно-правового статусу нотаріуса зумовлюють встановлення підвищених вимог до кандидатів на цю посаду порівняно з іншими юридичними професіями. Так, вони обов'язково повинні мати вищу юридичну освіту та пройти спеціалізоване стажування (від 1 до 3 років). У деяких країнах призначенню на посаду нотаріуса передусє проходження кандидатами конкурсу (Іспанія, Італія, Греція, Португалія). Призначаються нотаріуси на посаду, як правило, державою (переважно міністром юстиції) і не можуть відчувувати свою посаду або передавати її в спадок (за винятком Франції та частково Бельгії) [7, с. 4].

Нотаріуси є вільними в організації своєї діяльності: вони самостійно облаштовують власне робоче місце, наймають працівників та оплачують їх роботу тощо. Водночас така самостійність обмежується суворими рамками державного контролю, здійснення якого покладається на органи юстиції та нотаріальні палати. Насамперед вони контролюють розміщення нотаріальних офісів, їх кількість, місцезнаходження, порядок утворення, ліквідації й реорганізації [6, с. 163]. Також держава визначає максимальні межі тарифів на оплату нотаріальних послуг і загальний порядок їх надання. Контролюється здійснення також власне нотаріальної діяльності, зокрема, належне оформлення документів, ведення звітності, дотримання вимоги вчинення нотаріальних дій лише в межах визначеного округу тощо.

У системі латинського права існують декілька варіантів організації органів нотаріату, що зумовлює впровадження різних форм і методів контролю за нотаріальною діяльністю. Так, у Європі науковці нараховують принаймні три відносно самостійні моделі латинського нотаріату: німецьку, французьку та змішану [7, с. 4]. Межі повноважень нотаріуса, його адміністративно-правовий статус, вимоги, що висуваються до кандидатів на цю посаду, а також форми й методи контролю за нотаріальною діяльністю при цьому мають деякі принципові відмінності:

а) основною особливістю *німецької моделі* є незначна активність нотаріуса в реалізації інтересів осіб, які до нього звернулись. Діяльність нотаріуса максимально формалізована та практично не допускає творчих відступів [12, с. 146]. Саме завдяки цій особливості досягається максимальна одноманітність нотаріальних процедур і відносно стандартна форма нотаріально посвідчених документів;

б) *французька модель* допускає більшу ініціативність нотаріусів і ширше коло наданих ними послуг. Нотаріуси не лише складають та посвідчують документи, а й проводять переговори, збирають допоміжні довідки, виступають посередниками тощо. Завдяки цьому забезпечується індивідуальний підхід до клієнта та максимально повне задоволення його інтересів;

в) змішана модель поєднує в собі елементи німецької й французької моделей та існує в Іспанії, Нідерландах, Швейцарській Конфедерації та низці інших країн [9, с. 132].

Підсумовуючи аналіз особливостей організації нотаріальних систем у країнах латинського типу, ми можемо зробити важливий в аспекті нашого дослідження висновок: незважаючи на численні відмінності, зумовлені національними особливостями правових систем окремо взятих країн, основний обсяг контрольних повноважень за нотаріальною діяльністю покладається на державні органи. Також останнім часом дедалі більшого поширення набувають різноманітні форми корпоративного контролю, які в поєднанні з державним регулюванням забезпечують незалежність і водночас підконтрольність нотаріату.

Після розпаду Радянського Союзу та проголошення незалежності наша країна взяла курс на ліквідацію системи державного нотаріату й побудову нотаріату латинського типу. На сьогодні такий крок схвально оцінюється більшістю науковців, політиків і міжнародних експертів. Однак варто констатувати, що процес реформування вітчизняної нотаріальної системи, який триває більш як чверть століття, досі не завершився. Фундаментальні принципи латинського нотаріату так і не були повною мірою імплементовані у вітчизняне законодавство, що свідчить про необхідність продовження кропіткої роботи в цьому напрямі. При цьому необхідно уникати безальтернативного, суто механічного впровадження іноземних моделей державного регулювання нотаріату. Наша правова система унікальна, а тому створення ефективного механізму контролю за нотаріальною діяльністю має не лише базуватись на запозиченні позитивного досвіду зарубіжних країн, а й враховувати історичні особливості формування українського нотаріату, сучасний рівень економічного, політичного, соціального розвитку, а також національні правові традиції.

Висновки. Узагальнивши позитивні й негативні риси різноманітних зарубіжних моделей організації нотаріальної діяльності, ми дійшли висновку, що формування національного механізму контролю за нотаріальною діяльністю в обов'язковому порядку має відбуватись з урахуванням таких вихідних постулатів латинського нотаріату:

- нотаріальна функція має публічний характер, визнається державною та здійснюється нотаріусом від імені держави;
- нотаріус є представником держави, наділений державною владою, однак, здійснюючи нотаріальну функцію, є незалежним як особа вільної юридичної професії;
- держава зберігає за собою повноваження адміністративно-правового регулювання нотаріату та здійснення контролю за нотаріальною діяльністю;
- державний контроль за нотаріальною діяльністю поєднується з корпоративним контролем;
- контроль за нотаріальною діяльністю багатоетапний: від допуску особи до професії нотаріуса до припинення нотаріальної діяльності;
- держава суворо контролює дотримання законодавчо встановленої процедури призначення на посаду нотаріуса;
- нотаріус розглядається як висококваліфікований юрист, що є запорукою якісного надання нотаріальних послуг;
- для кандидатів на посаду нотаріуса встановлюються підвищені вимоги щодо наявності громадянства, юридичної освіти, практичного досвіду, бездоганної репутації;
- перевага надається конкурсній формі допуску до професії нотаріуса, що передбачає обов'язкове складання кваліфікаційних іспитів та надання рекомендацій;
- виконання нотаріальних функцій визнається несумісним зі здійсненням деяких видів діяльності;
- нотаріус виконує свої функції неупереджено та несе персональну відповідальність за заподіяну ним шкоду;
- з метою гарантування професійної відповідальності нотаріусів передбачене спеціальне страхування;
- нотаріуси обмежені територіально в здійсненні своєї діяльності та можуть вчиняти нотаріальні дії виключно в межах закріпленого за ними нотаріального округу;
- за державою зберігаються повноваження визначати межі нотаріальних округів, кількість нотаріусів і нотаріальних контор, а також вирішувати питання про їх утворення, ліквідацію й реорганізацію;
- встановлення ставок державного мита та розмірів плати за вчинення нотаріальних дій також контролюється державою;
- основну роль у системі суб'єктів державного контролю за нотаріальною діяльністю відводиться адміністративним органам, зокрема міністерству юстиції та його територіальним відділенням;

– корпоративний контроль за нотаріальною діяльністю здійснюють не залежні від держави громадські професійні об'єднання нотаріусів, членство нотаріусів у яких є обов'язковим;
 – високий ступінь розвитку професійного самоврядування нотаріусів є гарантією дотримання їхніх прав, а також забезпечення законності й етики нотаріальних дій.

Звісно, це далеко не повний перелік засадничих постулатів латинського нотаріату, які мають бути покладені в основу оновленого механізму контролю за нотаріальною діяльністю. Аналіз практики їх втілення в нотаріальні системи багатьох зарубіжних країн уже сьогодні свідчить про їх високу ефективність, а тому є всі підстави для їх імплементації також в українське законодавство. Це дасть змогу, по-перше, забезпечити незалежність і водночас підконтрольність нотаріусів під час здійснення нотаріальних функцій; по-друге, розширити межі державного та корпоративного контролю за якістю надання нотаріальних послуг; по-третє, посилити правову безпеку громадян і юридичних осіб, зміцнити правопорядок, підвищити стабільність правової системи; по-четверте, знизити державні витрати на функціонування системи гарантованої й необхідної правової допомоги громадянам та юридичним особам; по-п'яте, знизити кількість суперечок між сторонами цивільних правовідносин та зменшити навантаженість на судову систему; по-шосте, прискорити й спростити процедуру розгляду цивільних справ у судах унаслідок особливо високої доказової сили та фактичної безспірності нотаріальних актів тощо.

Список використаних джерел:

1. Комаров В.В. Нотариат и нотариальный процесс / В.В. Комаров, В.В. Баранкова. – Х. : Консум, 1999. – 240 с.
2. Гулевська Г.Ю. Організаційно-правові аспекти державного регулювання нотаріальної діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Г.Ю. Гулевська. – Ірпінь, 2004. – 216 с.
3. Бондарева М.В. Англосаксонський нотаріат: особливості організації та функціонування М.В. Бондарева // Університетські наукові записки. – 2006. – № 3–4(19–20). – С. 153–159.
4. Карнарук Н.В. Державний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право, інформаційне право» / Н.В. Карнарук. – Ірпінь, 2007. – 185 с.
5. Черниш В.М. Цивільно-правові засади розвитку нотаріату в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / В.М. Черниш. – К., 2003. – 199 с.
6. Гуледза А.Г. Нотаріальні системи сучасності: організаційно-правовий аспект / А.Г. Гуледза // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 162–166.
7. Гамаль І.А. Сучасний стан розвитку системи нотаріату в Україні / І.А. Гамаль // Актуальні проблеми державного управління. – 2008. – № 2. – С. 411–418.
8. Решота В.В. Англосаксонська модель адміністративної юстиції в державному управлінні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 / В.В. Решота ; Львівський регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – Львів, 2008. – 20 с.
9. Аршава І.О. Державне управління процесами розвитку в сучасній Україні латинської моделі нотаріату / І.О. Аршава // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Управління». – 2013. – Вип. 1. – С. 127–135.
10. Йемма А. Нотариат в условиях рыночной экономики / А. Йемма // Российская юстиция. – 1992. – № 17–18. – С. 20–21.
11. Гусарева О.С. Роль міжнародного союзу латинського нотаріату у реалізації міжнародного приватного права / О.С. Гусарева // Особливості розвитку правової держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів: проблеми теорії і практики : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – К., 2010. – С. 253–254.
12. Бондарева М.В. Особливості організації системи нотаріальних органів у країнах латинського нотаріату / М.В. Бондарева // Право України. – 2006. – № 4. – С. 146–149.